

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۵	فصل نخست: مفهوم‌شناسی سنت
۵	سنت در لغت
۵	۱. سبک رفتار، شیوه زندگی و راه و روش
۷	۲. دوام و استمرار
۸	۳. الگو، مقتدا، پیشوا
۹	۴. نظارت دقیق برای تربیت استوار
۱۰	سنت در اصطلاح
۱۲	تعریف اصولیان شیعه
۱۴	تعریف سنت در مکتب خلفا
۲۲	سنت در اصطلاح محدثان
۲۳	سنت در اصطلاح فقیهان
۲۶	نگاهی به برخی اصطلاحات مرتبط
۲۶	روایت
۲۹	حدیث
۳۳	خبر
۳۵	اثر
۳۹	حدیث قدسی
۴۳	نگاهی تحلیلی و تاریخی به عناوین گذشته
۴۸	سنت در اندیشه برخی از معاصران
۴۸	رشید رضا
۵۰	محمود شلتوت
۵۰	توفیق صدقی
۵۳	محمود ابوریّه
۵۳	ابراهیم فوزی
۵۴	جمال بناء
۵۴	نصر حامد ابوزید
۵۵	علی حسن عبدالقادر

۵۶	نیازی عزالدین
۵۶	نویسندگان دیگر
۵۹	بررسی و ارزیابی آنچه گذشت
۶۳	هم (قصد)
۶۵	تأکید بر جایگاه سنت
۶۵	تأکید بر ابلاغ سنت
۶۸	نکته‌ای قرآنی
۶۸	تعامل راستین در گزارش
۷۲	فصل دوم: حجیت سنت
۷۲	مفهوم حجیت
۷۳	مروری بر ابعاد مفهومی سنت
۷۳	سنت قولی
۷۸	سنت فعلی
۸۲	سنت تقریری
۸۶	دلایل حجیت سنت
۸۸	دلایل حجیت سنت نبوی از «قرآن»
۹۳	تفصیل دلایل قرآنی حجیت سنت نبوی
۹۳	۱. بخش اول آیه ۵۹ سوره نساء
۹۵	۲. بخش دوم آیه ۵۹ سوره نساء
۱۰۱	۳. آیه ۶۴ سوره نساء
۱۰۵	۴. آیه ۶۵ سوره نساء
۱۰۸	۵. آیه ۷ سوره حشر
۱۱۳	۶. آیه ۲۱ سوره احزاب
۱۱۹	۷. آیه ۳۱ سوره آل عمران
۱۲۵	۸. آیه ۳ و ۴ سوره نجم
۱۳۴	دلایل حجیت «سنت نبوی» از «سنت»
۱۳۴	مشکل دور در استدلال به سنت برای اثبات حجیت سنت
۱۳۵	موجه بودن کاربرد خبر واحد در مسائلی چون حجیت سنت
۱۴۳	ادله روایی حجیت سنت نبوی
۱۵۰	توسعه مفهومی سنت در مکتب اهل بیت
۱۵۱	۱. آیه تطهیر
۱۷۵	۲. آیه ذکر
۱۸۲	۳. حدیث ثقلین
۲۰۲	۴. حدیث سفینه

صفحه	عنوان
۲۱۲	توسعه مفهومی سنت در مکتب خلفا
۲۱۲	سنت صحابه و ادله حجیت آن
۲۲۷	فصل سوم: کارکردهای سنت
۲۲۹	سنت و تبیین مجمل
۲۳۲	نقش تعلیمی سنت در تفسیر قرآن
۲۳۴	سنت و قواعد تفسیری
۲۳۵	آیه ۷۳ سوره انفال
۲۳۷	آیه ۱۸ سوره یوسف
۲۳۹	آیه ۱۸۹ سوره بقره
۲۴۲	آیه ۱۵۷ سوره اعراف
۲۴۶	آیه ۹ سوره نساء
۲۴۷	آیه ۱۹۵ سوره بقره
۲۴۹	آیه ۸۵ سوره اعراف
۲۵۱	سنت و تأکید مفاهیم قرآنی
۲۵۳	سنت و توسعه معنایی آیات
۲۵۳	آیات ۸ و ۹ سوره تکویر
۲۵۵	آیه ۲۴ سوره عبس
۲۵۸	آیه ۳ سوره فلق
۲۶۱	سنت و تفسیر واژگان قرآن
۲۶۳	نمونه‌های واژه‌پژوهی قرآنی در روایات
۲۶۹	سنت و چهره‌نمایی از جریان‌آفرینان
۲۷۳	سنت و تعیین مصداق
۲۷۷	سنت و تخصیص
۲۷۷	تخصیص قرآن به خیر واحد
۲۸۰	فصل چهارم: رابطه قرآن و سنت
۲۸۰	۱. اصالت قرآن و نفی حجیت سنت
۲۸۴	۲. اصالت قرآن و حجیت سنت
۲۸۸	۳. اصالت حدیث و عدم حجیت ظواهر آن
۲۹۵	فهرست منابع
۳۲۳	نمایه آیات
۳۲۷	نمایه روایات
۳۳۳	نمایه اعلام
۳۳۸	نمایه کتاب‌ها

مقدمه

أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، ثُمَّ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِنَا وَنَبِيِّنَا حَبِيبِ إِلَهِ الْعَالَمِينَ، أبا القاسم المصطفى مُحَمَّدٍ وَعَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ الطَّاهِرِينَ.

قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ^۱: بگو: فرمان خدا و رسول را اطاعت کنید و اگر (از آنان) روی گردانید (و کافر شوید) همانا خدا هرگز کافران را دوست ندارد.
مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا: ^۲ هر که رسول را اطاعت کند، خدا را اطاعت کرده است و هر که مخالفت کند (کیفر مخالفتش با خداست و) ما تو را به نگهبانی آن‌ها نفرستاده‌ایم.

امام علی (ع) می‌فرماید: «أَمَّا وَصِيَّتِي، فَاللَّهُ لَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا، وَ مُحَمَّدًا (ص) فَلَا تُضَيِّعُوا سُنَّتَهُ. أَقِيمُوا هَدْيِي الْعُمُودِيْنَ وَأَوْقِدُوا هَدْيِي الْمِصْبَاحِيْنَ (...):^۳ اما وصیت من به شما، هیچ‌گونه شرک به خدا می‌آورید و سنت و شریعت محمد (ص) را ضایع نگذارید و این دو ستون را همواره بر پای دارید و این دو چراغ را همواره افروخته نگه دارید.

«سنت» بعد از قرآن کریم مهم‌ترین، کارآمدترین و استوارترین پایه شناخت دین و منبع آگاهی از معارف کتاب الهی و سرچشمه دستیابی به نقشه راه و چگونگی کاربست آن در زیست مؤمنانه و سلوک عارفانه و حرکت حق‌محورانه است؛ از این‌رو شناخت ابعاد آن و چگونگی بهره‌وری از آموزه‌های آن ضرورتی فوری و مسئولیتی حتمی و قطعی است. اینجانب از پس سال‌ها دل‌مشغولی درباره موضوعات مرتبط با سنت و نگارش مقالاتی، پس از درنگریستن در ابعاد موضوع، اکنون اندکی از آنچه را بدان اندیشیده‌ام و بخش‌هایی از آن را که از «لونی» دیگر است، در این اثر در پیش دید عالمان، فاضلان و شیفتگان معارف نبوی قرار می‌دهم.

در صفحات آغازین این کتاب، از تعریف «سنت» سخن گفته و کوشیده‌ایم تا با کاربرد این واژه در ادب عربی، شعر جاهلی و متون نخستین دوره‌های اسلامی که توجهی بلیغ به واکاوی واژه‌ها در چهارچوب کاربرد ادبی آن داشته‌اند، نشان دهیم معنای «سنت» در «فعل» محدود نیست. آنگاه تعریف «سنت» را در اصطلاح پی گرفته و با استناد به کهن‌ترین و مهم‌ترین منابع جریان‌های تمدن

۱. آل عمران: ۳.

۲. نساء: ۸۰.

۳. نهج البلاغه، خطبه ۱۴۹.

اسلامی، مفهوم «سنت» را در کاربرد فرهنگی و مکتبی آن نشان داده‌ایم. تحلیل و تعریف واژگانی چون حدیث، خبر، اثر و روایت که به واقع عناوینی برای گزارش «سنت» هستند، پس از مباحث یادشده آمده است و نیز نگاهی به «حدیث قدسی».

پس از آنچه یاد شد و تحلیل داده‌های متون کهن در عناوین گذشته، دیدگاه معاصران از نواندیشان را که بعضاً به «نومعتزله» شهره شده‌اند گزارش، نقد و تحلیل کرده‌ایم و در حد توان نشان داده‌ایم این تعریف‌ها که به گونه‌ای نگاهی به پژوهش‌های خاورشناسان دارند، از یک‌سو از گزینش‌گری در منابع و از سوی دیگر از بی‌توجهی به دیدگاه‌های رقیب و بالاخره از بی‌توجهی به روش استوار در پژوهش رنج می‌برند.

«حجیت سنت» پس از روشنگری در ابعاد «سنت» آمده است. ابتدا «حجیت سنت نبوی در قرآن» آمده و با توجه به آیاتی «حجیت سنت» از نگاه قرآنی به اثبات رسیده است. عالمان و مفسران و گاهی اصولیان در دلالت این آیات بر «حجیت سنت» یک‌داستان نیستند. در این باره کوشیده‌ایم با مراجعه به مهم‌ترین منابع و مصادر تفسیری و اصولی، از کهن‌ترین روزگاران تا جدیدترین آن‌ها، هرگز محتوای منابع را به سود موضع خود به تأویل نبریم. در گشت‌وگذار میراث تمام مذاهب تفسیری و کلامی را دیده‌ام و به گمانم این آیات به «حجیت سنت» رسول الله (ص) دلالت دارند. در قسمتی دیگر از این فصل، به حجیت آن از دیدگاه روایات پرداخته و در آغاز ادعای دور در «حجیت سنت» به «سنت» را بررسیده و آنگاه به مجموعه‌هایی از روایات نشان‌دهنده «حجیت سنت» پرداخته‌ایم؛ مانند روایات دال بر همسانی امر نبوی با امر الهی، روایات تمسک به سنت نبوی، و احادیث نشان‌دهنده ضرورت احیای سنت نبوی.

در ادامه پژوهش در توسعه مفهومی «سنت» در مکتب اهل بیت (ع)، یعنی «حجیت سنت» امامان (ع) رقم خورده است و برای اثبات این حقیقت به تفصیل از «آیه تطهیر»، «آیه ذکر» و نیز حدیث «ثقلین» و حدیث «سفینه» و چگونگی آنچه یاد شد، بر حجیت سنت معصومان سخن رفته است. ادامه بحث نگاهی است به توسعه مفهومی «سنت» در مکتب خلفا و حجیت «سنت صحابه» و مستندات این دیدگاه و نقد مستندات.

به پندارم فصل سوم مهم‌ترین بخش این کتاب است: (۱) بابتی تازه در تفسیر قرآن می‌گشاید و (۲) اصل موضوع را با موردپژوهی مستدل و مستند می‌سازد. این فصل به واقع تبیین، توضیح و مستندسازی نظریه «حجیت فراسیاقی مفاد جمله‌های مستقل» است، بدون اینکه حجیت در سیاق آن را نفی کند. چنان‌که در متن کتاب آمده است، این موضوع نقش‌آفرین و کارآمد در تفسیر قرآنی را ابتدا قهرمان بزرگ میدان تفسیر، علامه طباطبایی (ره) مطرح کرده‌اند؛ اما آنچه در بیان ایشان پرسش بزرگی را پیش روی مفسران و محققان قرار می‌دهد، این است که علامه (ره) ادعا می‌کنند پژوهشگر و جستجوکننده در روایات اهل بیت (ع) بر این حقیقت پی خواهد برد که بر اساس روایات بسیاری (جم

غفیر) این سبک تفسیری از جمله شیوه‌های شایع سنت تفسیری معصومان است.^۱ آنچه در این بحث به پندارم شایسته تأمل است، توجه به مواردی است که ادعای یادشده را به لحاظ سنت عملی تفسیری امامان معصوم (ع) مستند و مستدل می‌سازد. در ادامه آن، توسعه مفهومی در نصوص تفسیری اهل بیت (ع) نیز درخور درنگریستن و تأمل کردن است.

با بحث بسیار مهم «رابطه قرآن و سنت» که به اختصار آمده است و می‌تواند بسی گسترده‌تر از این باشد، کتاب پایان می‌پذیرد. نکته مهم این بخش تردید افکندن در ادعاهای برخی از محققان در نسبت نفی «حجیت سنت» به برخی از اندیشوران است. به پندارم در این‌گونه نسبت‌ها جز با استناد مستقیم به صریح آثار و متأثر عالمان نباید نسبت‌ها را پذیرا شد. بگذارم و بگذرم ...

هنوز که خامه بر زمین نهاده‌ام، سپاس گویم از نیک‌اندیشان و ارجمندانی که اگر یاری آنان نبود، این پژوهش به سامان نمی‌رسید. از همکار و همراه ارجمندم، دانشور سخت‌کوش و استوارگام، دکتر روح‌الله شهیدی سپاس گزارم. به یمن همکاری‌ها و همدلی‌ها و پیگیری‌های فراوان و یاری‌رسانی در مراحل مختلف پژوهش که حقاً و انصافاً اگر نبود همراهی‌ها و کوشش‌های کارساز ایشان به ویژه در مراحل نهایی تدوین، در این فرصت این پژوهش سامان نمی‌یافت. از فرزند برومند فاضلم اسماعیل مهدوی‌راد کاربلد حوزه پژوهش و نشر به پاس ویرایش کتاب و پیگیری‌ها و یاری‌رسانی‌هایش، و خویشتاوند فاضل و ارجمندم مرتضی غلامی به یمن همراهی و همکاری در استخراج منابع و یکسان‌سازی مصادر، و از ارزیابان محقق و نیک‌اندیش سازمان «سمت»، استادان ارجمند آقایان دکتر دیاری و دکتر دژآباد به پاس ارزیابی کتاب و تسریع در ارزیابی و دقت‌ها و تأمل‌ها. نیز دانشور نیک‌اندیش و پاکیزه‌خوی استاد دکتر محمد ذبیحی به پاس قرار دادن کتاب در فهرست کتاب‌های «سمت» و بالاخره خانواده‌ام که چونان همیشه با همدلی و همراهی و ایثار در سامان‌یابی «کارک‌های» من همراهی و از خودگذشتگی کردند.

نام و یاد نیک استادانم در حوزه خراسان و قم، بلند و به خیر و نیکی باد که این همه، گوشه‌ای از بزرگی‌ها، راهنمایی‌ها و چون شمع سوختن‌ها و شاگردنوازی‌های آن نیک‌سیرتان خوش‌نفس، نامداران بسیارهوش و راست‌خویان و استوارکاران پهن‌دشت تعلیم و تعلم است.

این همه گفتیم لیک اندر بسیج بی‌عنایات خدا هیچیم هیچ

والله من وراء القصد

قم، تابستان ۱۴۰۰ / ذی‌قعدة ۱۴۴۲

محمدعلی مهدوی‌راد